

Чайковська А. В.,
*аспірант відділу проблем цивільного,
трудового і підприємницького права
Інституту держави і права імені В. М. Корецького
Національної академії наук України*

ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА ПРИ ВИРІШЕННІ ГОСПОДАРСЬКИМИ СУДАМИ УКРАЇНИ КОРПОРАТИВНИХ ТА ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ НИМИ СПОРІВ

THE PRINCIPLE OF SUPREMACY OF LAW IN SOLVING CORPORATE AND RELATED DISPUTES BY ECONOMIC COURTS OF UKRAINE

У статті досліджується застосування принципу верховенства права господарськими судами України при вирішенні корпоративних та пов'язаних із ними спорів. Аналізується роль судів в утвердженні принципу верховенства права. Розглядаються судові справи, в яких має місце застосування принципу верховенства права господарськими судами України.

Ключові слова: *верховенство права, господарські суди, корпоративні спори, правовий принцип, судова практика.*

В статье исследуется применение принципа верховенства права хозяйственными судами Украины при решении корпоративных и связанных с ними споров. Анализируется роль судов в утверждении принципа верховенства права. Рассматриваются судебные дела, в которых имеет место применение принципа верховенства права хозяйственными судами Украины.

Ключевые слова: *верховенство права, хозяйственные суды, корпоративные споры, правовой принцип, судебная практика.*

This paper examines the application of principle of supremacy of law by economic courts of Ukraine in solving corporate and related disputes. Also analyzes the role of the courts in establishing principle of supremacy of law. Considering legal cases which have applying principle of supremacy of law by economic courts of Ukraine.

Key words: *supremacy of law, economic courts, corporate disputes, legal principle, judicial practice.*

Постановка проблеми. Принцип верховенства права визнається фундаментальним елементом демократичної та правової держави. Проте, вказаний принцип має бути не лише доктринальною конструкцією, але й реальним дієвим механізмом. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність.

Особливу роль в утвердженні принципу верховенства права відіграє судова система. Суди, при вирішенні справ та винесенні судових рішень, можуть лише формально дотримуватись законодавства або виступати в ролі творців справедливості, добросовісності та розумності, утверджуючи принцип верховенства права в суспільні відносини. Дослідження принципу верховенства права на прикладі вирішення судами корпоративних спорів надає можливість дослідити особливості застосування принципу на практиці. Обрання корпоративної сфери для дослідження обумовлюється значенням господарських відносин для становлення й розвитку країни в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Утвердження принципу верховенства права постає актуальною темою для дослідження у працях вітчизняних і зарубіжних науковців. Так, різним аспектам принципу верховенства права присвятили свою увагу такі науковці, як: Ю.Г. Барабаш, С.П. Головатий, М.І. Козюбра, О.Ф. Скакун, М.В. Цвік, С.В. Шевчук тощо.

Дослідженню корпоративних спорів присвятили свою увагу В.К. Андрєєв, Ю.В. Біляк, О.М. Вінник, О.А. Воловик, Ю.М. Жорнокуй, О.Л. Перхач, А.Я. Пилипенко, Ю.О. Тихомиров тощо.

Водночас залишається актуальним питання застосування принципу верховенства права в судовій практиці. Окремі аспекти зазначеної теми висвітлювали В.В. Городовенко, М.І. Козюбра, М.З. Підвальна, А.А. Пухтецька, О.О. Уварова тощо.

Недостатньо дослідженим залишається питання застосування принципу верховенства права господарськими судами України при вирішенні корпоративних і пов'язаних з ними спорів.

Формулювання цілей статті. Дослідження особливостей застосування принципу верховенства права господарськими судами України при вирішенні корпоративних і пов'язаних з ними спорів зумовлює формулювання таких цілей:

1. Проаналізувати роль і значення судів в утвердженні принципу верховенства права та розкритті його змісту.

2. Розглянути судові справи, в яких має місце застосування принципу верховенства права господарськими судами України при вирішенні корпоративних і пов'язаних з ними спорів.

3. Визначити особливості застосування принципу верховенства права господарськими судами України при вирішенні корпоративних і пов'язаних з ними спорів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до ст. 8 Конституції України закріплено положення про визнання та дію принципу верховенства права. У Рішенні Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. (справа про призначення судом більш м'якого покарання) деталізуються положення ст. 8 Конституції України та визначається, що верховенство права – це панування права в суспільстві.

Досліджуваний принцип, будучи одним з основних принципів демократичного суспільства, передбачає судовий контроль над втручанням у право кожної людини на свободу. Суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує захист гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини й громадянина [1].

Відповідно до Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 р., конституційні принципи правової держави та верховенства права зобов'язують суди під час розгляду справ керуватися основними засадами судочинства [2]. Господарський кодекс України [3] у ст. 5 визначає конституційні основи правопорядку у сфері господарювання. Однією з конституційних основ правового господарського порядку в Україні є визнання та дія в Україні принципу верховенства права.

Таким чином, вищенаведеними актами передбачається, що суди мають відігравати провідну роль в утвердженні принципу верховенства права при розгляді справ і прийнятті рішень по справі.

Погоджуючись з думкою О.О. Уварової про те, що втілення в життя принципу верховенства права є можливим тільки завдяки суспільному визнанню законів і через громадську довіру до тих інституцій, що встановлюють такі закони і здійснюють контроль за їх використанням [4, с. 65], вважаємо, що саме судова система є тією інституцією, яка першочергово має формувати громадську довіру шляхом утвердження у своїй діяльності принципу верховенства права.

Науковці зазначають, у випадку, якщо верховенство права не буде метою правової системи, то юридична влада стане інструментом пригнічення та корупції. Впровадження та в подальшому збереження верховенства права можливо за умови збільшення юрисдикції судової влади, дії компетентних і незалежних суддів, створення належних гарантій її діяльності тощо [4, с. 66].

Особливе значення судової системи полягає в можливості в певних випадках не застосовувати положення чинного закону. Згідно з Постановою Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01.11.1996 р. № 9 [5] зазначається, що суди при розгляді конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції та в усіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії. Судові рішення мають ґрунтуватись на Конституції, а також на чинному законодавстві, що не суперечить їй. У разі невизначеності в питанні про те, чи відповідає Конституції України застосований закон або закон, що підлягає застосуванню в конкретній справі, суд за клопотанням учасників процесу або за власної ініціативи зупиняє розгляд справи та звертається з мотивованою ухвалою (постановою) до Верховного Суду України, який, відповідно до ст.150 Конституції, може порушувати перед Конституційним Судом України питання про відповідність Конституції законів та інших нормативно-правових актів. Суд безпосередньо застосовує Конституцію (і, відповідно, перед-

бачений у ст. 8 принцип верховенства права. – А. В.) у разі: коли правовідносини, що розглядаються судом, законом України не врегульовано, а нормативно-правовий акт, прийнятий Верховною Радою або Радою міністрів Автономної Республіки Крим, суперечить Конституції України.

О.В. Колісник вказує, що, на відміну від органів виконавчої влади, органи судової влади мають право користуватися безпосередньо принципом верховенства права у разі, коли відповідне нормативне регулювання суспільних відносин відсутнє. Однак, цим принципом судді повинні керуватися й тоді, коли наявне відповідне нормативне регулювання спірних правовідносин, пам'ятаючи про те, що право – це втілення ідеї справедливості, а його первинність, вищість та цінність прав людини є вихідною ідеєю, однією із засад функціонування державного механізму і, зокрема, здійснення правосуддя [6, с. 85].

На підтвердження тези щодо провідної ролі судової системи може слугувати також існування інституту дискреційних повноважень суду. О.Г. Крижова зазначає, що суддівський розсуд повинен бути одним з основних засобів втілення принципу верховенства права [7, с. 159]. Л.М. Ніколенко вказує на існування дискреційних повноважень господарського суду та зауважує, що їх реалізація повинна здійснюватися в межах законності та справедливості при дотриманні умов доцільності, розумності та вмотивованості дій господарського суду у процесі розгляду кожної конкретної справи [8, с. 35].

Наголошуємо, що при дослідженні виходимо з того, що відсутність текстуального зазначення принципу верховенства права не означає, що рішення суду за своїм змістом не проникнуте ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Також, виходимо з розуміння, що текстуальне передбачення принципу в тексті рішення не гарантує, що рішення буде правовим за змістом у цілому.

У результаті дослідження практики господарських судів можна зробити висновок, що рішення, які суди обґрунтовують принципом верховенства права, є недостатньо поширеними. Найбільш розповсюдженими є випадки, коли господарські суди в рішеннях лише вказують на принцип верховенства права. Так, у постанові Вищого господарського суду України при розгляді справи про визнання недійсними рішень загальних зборів учасників, суд у тексті рішення зазначає, що, відповідно до ст. 8 Конституції України, в Україні визнається та діє принцип верховенства права [9]. Іншим прикладом можна навести положення постанови Вищого господарського суду від 17 листопада 2015 р. у справі № 26/48/09, в якій зазначається наступне: «Колегія суддів касаційного суду вважає за необхідне зазначити, що рішення суду, як найважливіший акт правосуддя, покликане забезпечити захист гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та здійснення проголошеного Основним Законом України принципу верховенства права, у зв'язку з чим суди повинні неухильно додержуватися вимог про законність та обґрунтованість рішення у справі» [10].

Достатньо великою є кількість рішень, в яких суди при винесенні рішень посилаються на положення, викладені в Рішенні Конституційного Суду України від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004. Так, у постанові Вищого господарського суду від 20 листопада 2014 р. у справі № 7/4-21/52 зазначається: «Конституційний Суд України у Рішенні від 02.11.2004 р. № 15-рп/2004 акцентував: «Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони» [11]. Рівненський апеляційний господарський суд у Постанові від 07 вересня 2015 р. у справі № 924/980/14 про стягнення вартості належної частки майна товариства також посилається на Рішення Конституційного Суду України та зазначає: «Суд апеляційної інстанції у даному випадку також ураховує, що одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори. Справедливість, одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним з загальнолюдських вимірів права» [12].

Поширеними є рішення, в яких суди, застосовуючи принцип верховенства права, обґрунтовують його в контексті практики Європейського суду з прав людини. Так Господарський суд Івано-Франківської області в ухвалі від 08 червня 2016 р. у справі № Б-7-11/283-13/143-23/19, застосовуючи принцип верховенства права, зазначає: «Європейський Суд з прав людини розкриває зміст принципу верховенства права через формулювання вимог, які він виводить з цього принципу. Однією з таких вимог є вимога про якість закону. Це необхідно, щоб особа була захищеною від свавілля суб'єктів владних повноважень (п. 27 рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Круслен проти Франції» від 24 квітня 1990 р.). Звідси й ще одна вимога принципу верховенства права – захист від свавілля – це означає, що втручання суб'єктів владних повноважень у права людини має підлягати ефективному контролю. Щонайменше це має бути судовий контроль, який найкращим чином забезпечує гарантії незалежності, безсторонності та належної правової процедури (п. 55 рішення у справі «Класс та інші проти Німеччини» від 6 вересня 1978 р.)» [13].

Крім того, розповсюдженими є випадки застосування принципу верховенства права за допомогою практики Європейського суду з прав людини при обґрунтуванні судами можливості оскарження рішення. Так, у постанові Вищого господарського суду України від 24 травня 2016 р. у справі № 910/10184/14 про перегляд за нововиявленими обставинами постанови про визнання угод удаваними та переведення прав та обов'язків покупця акцій зазначається: «Суд наголошує, що право на справедливий судовий розгляд, гарантоване п. 1 ст. 6 Конвенції, потрібно тлумачити у світлі Преамбули до Конвенції, яка проголошує принцип верховенства права як частину спільної спадщини держав-учасниць. Одним із аспектів принципу верховенства права є принцип правової певності, який, окрім іншого, передбачає, що якщо суд ухвалив остаточне рішення по суті

спору, таке рішення не може бути піддане перегляду (рішення Суду у справі «Брумареску проти Румунії» від 28 жовтня 1999 р.). Цей принцип встановлює, що жодна сторона не вправі ставити питання про перегляд остаточного судового рішення, яке набрало чинності, лише задля нового судового розгляду та нового рішення по суті» [14].

Також, у постанові Вищого господарського суду України від 11 квітня 2013 р. у справі № 62/126 вказується наступне: «У преамбулі та ст. 6 § 1 Конвенції про захист прав та свобод людини, рішенні Європейського суду з прав людини від 25.07.2002 р. у справі «Совтрансавто-Холдінг проти України», а також рішенні Європейського суду з прав людини від 28.10.1999 р. у справі «Брумареску проти Румунії» встановлено, що існує усталена судова практика конвенційних органів щодо визначення основним елементом верховенства права принципу правової певності, який передбачає серед іншого й те, що у будь-якому спорі рішення суду, яке вступило в законну силу, не може бути поставлено під сумнів. Враховуючи вищезазначене, суди попередніх інстанцій дійшли вірного висновку, що рішення господарського суду Сумської області від 13.07.2007 р. у справі № 2/449-06 не може бути поставлено під сумнів» [15].

Аналогічна позиція викладена Вищим господарським судом України у постанові від 17 серпня 2016 р. у справі № 910/5252/16: «... відповідно до усталеної практики ЄСПЛ (рішення у справах «Пономарьов проти України», «Рябих проти Російської Федерації», «Нелюбін проти Російської Федерації») одним із фундаментальних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, який передбачає повагу до принципу *res judicata* – принципу остаточності рішень суду. Таким чином, на переконання колегії суддів, звернення позивача із позовом у цій справі ... свідчить про намагання позивача переглянути остаточне та обов'язкове рішення суду, домогтися нового слухання справи та нового її вирішення, що не узгоджується із принципом правової визначеності» [16].

Набагато рідше суди не обмежуються простим констатуванням норм законів або цитуванням рішень Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини, але й наводять власні міркування щодо принципу верховенства права. Так, Господарський суд Харківської області від 13 жовтня 2015 р. у справі № 922/4471/15 про визнання недійсним рішення, зазначив наступне: «Незаконні рішення не повинні створювати ніяких юридичних наслідків, інакше це створює загрозу правовому порядку держави та порушує принцип верховенства права, відповідно до якого людина і її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави» [17]. Також, Господарський суд Одеської області, виносячи додаткове рішення від 10 грудня 2015 р. у справі № 16-33/45-09-1388, обґрунтовує за допомогою принципу верховенства права право на звернення до суду: «У ст. 8 Конституції України проголошено, що в Україні визнається і діє принцип верховенства права... Враховуючи наведені конституційні норми та керуючись принципом верхо-

венства права, суд зазначає, що ніхто не може бути позбавлений права на звернення до судових органів за захистом своїх прав та охоронюваних законом інтересів у встановленому законом порядку. Передбачене ст. 31 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб підприємців» повідомлення суду саме державним реєстратором ніяким чином не позбавляє учасника спірних відносин на самостійне звернення до суду з цього приводу» [18].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Втілення принципу верховенства права у правотворчу та правозастосовну діяльність є провідним завданням на шляху до демократичної та правової держави. Судова система має особливо вагоме значення в утвердженні принципу верховенства права. Саме суди, при розгляді справ і винесенні рішень можуть безпосередньо застосовувати досліджуваний принцип, утверджуючи засади справедливості, добросовісності та розумності в суспільні відносини.

Особливого значення набуває в умовах розвитку ринкової економіки, процесів економічної інтегра-

ції реалізація судом верховенства права в господарському судочинстві.

На підставі проведеного дослідження не можна зробити висновок про належне застосування принципу верховенства права. Рішення, в яких суди посиляються на принцип верховенства права, є недостатньо поширеними. Більшість із них містять лише формальне посилання на принцип верховенства права. Вбачається, що формальне посилання на принцип верховенства права при винесенні судом рішення зумовлює сприйняття його не як вирішального регулятора у справі та засадничої ідеї, а лише як формальної конструкції.

Достатньо поширеними є випадки, коли суди застосовують принцип верховенства права в контексті посилання на рішення Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини.

Справи, в яких суди не тільки посиляються на принцип верховенства права, але й розкривають зміст досліджуваного принципу, викладають власну позицію або міркування щодо його розуміння, є поодинокими.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004 – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04/print1474224446657108>.
2. Рішення Конституційного Суду України від 25 січня 2012 р. у справі № 1-11/2012 – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12>.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
4. Уварова О.О. Принцип верховенства права в судовій практиці України / О.О. Уварова ; Філософія права і загальна теорія права – 2013. – № 1. – С. 65–72.
5. Постанова Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 01.11.1996 р. № 9. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.
6. Колісник О.В. Запровадження принципу верховенства права в національне судочинство / О.В. Колісник ; Державне будівництво та місцеве самоврядування : збірник наукових праць / Національна академія правових наук України, Науково-дослідний інститут державного будівництва та місцевого самоврядування. – Х. : Право, 2011. – Вип. 21. – С. 84–94.
7. Крижова О.Г. Дискреційні повноваження суду в контексті дотримання принципу верховенства права / О.Г. Крижова ; Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки» : збірник наукових праць. – 2015. – № 827. – С. 159–162.
8. Ніколенко Л.М. Дискреційні повноваження господарського суду : межі та умови їх реалізації / Л.М. Ніколенко ; Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція». – 2013. – № 6-2 – Т. 2. – С. 32–36.
9. Постанова Вищого господарського суду України від 29 жовтня 2013 р. у справі № 5019/1981/12 – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/34470065>.
10. Постанова Вищого господарського суду від 17 листопада 2015 р. у справі №26/48/09 – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/53610844>.
11. Постанова Вищого господарського суду від 20 листопада 2014 р. у справі № 7/4-21/52 – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/41774423>.
12. Постанова Рівненського апеляційного господарського суду від 07 вересня 2015 р. у справі № 924/980/14 – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/50061217>.
13. Ухвала Господарського суду Івано-Франківської області від 08 червня 2016 р. у справі № Б-7-11/283-13/143-23/19 – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58375497>.
14. Постанова Вищого господарського суду України від 24 травня 2016 р. у справі № 910/10184/14 – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/58128629>.
15. Постанова Вищого господарського суду України від 11 квітня 2013 р. у справі № 62/126 – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30705035>.
16. Постанова Вищого господарського суду України від 17 серпня 2016 р. у справі № 910/5252/16 – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/59788186>.
17. Рішення Господарського суду Харківської області від 13 жовтня 2015 р. у справі № 922/4471/15 – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/52561313>.
18. Ухвала Господарський суд Одеської області від 10 грудня 2015 р. у справі № 16-33/45-09-1388 – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/54383825>.